

**Univerzita Karlova v Praze**

**Husitská teologická fakulta**

**Bakalářská práce**

**Přínos aktivit s využitím koní pro děti se specifickými potřebami**

**Benefits of Equine Facilitated Learning for children with special needs**

**Vedoucí práce: Mgr. Lenka Chittussiová**

**Autor: Lucie Dvořáčková**

**Praha 2011**

## **Poděkování**

Děkuji vedoucí své bakalářské práce Mgr. Lence Chittussiové za odborné vedení a přínosná doporučení. Dále bych na tomto místě ráda poděkovala Bc. Monice Kohoutové, která přispěla k praktické části mé práce mnoha cennými postřehy a radami. Děkuji také Mgr. Daně Špičkové a Andree Novoveské za spolupráci, vstřícnost a ochotu, jež mi obě prokazovaly.

*Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci s názvem „Přínos aktivit s využitím koní pro děti se specifickými potřebami“ napsala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.*

*V Praze dne 15. května 2011*

.....

## **Anotace**

Bakalářská práce „*Přínos aktivit s využitím koní pro děti se specifickými potřebami*“ seznamuje čtenáře podrobněji s jednou z disciplín hiporehabilitace - aktivitami s využitím koní. Poukazuje na možnosti jejich využití v oblasti pedagogiky a ucelené rehabilitace. V práci jsou obsaženy informace týkající se organizačních podmínek, metodiky, realizace a působení aktivit. Dále nabízí informace o problematice dětí se specifickými potřebami. Cílem práce je poukázat na přínos aktivit s využitím koní pro rozvoj osobnosti u těchto dětí. V rámci bakalářské práce byl proveden výzkum, který demonstroval pozitivní dopad na vybrané jedince se specifickými potřebami. Součástí mé práce je také zpracovaná pilotní verze nové metodiky aktivit s využitím koní.

## **Klíčová slova:**

děti se specifickými potřebami, animoterapie, hiporehabilitace, aktivity s využitím koní

## **Abstract**

This bachelor thesis called "Benefits of Equine Facilitated Learning for Children with Special Needs" presents one of the disciplines hiporehabilitation - Equine Facilitated Learning. It points out the possibility of their application in education and comprehensive rehabilitation. The thesis contains information about organizational issues, methodology and implementation of activities. It also offers closer information about problems of children with special needs. The main aim is to point out the benefits of Equine Facilitated Learning for personal development of these children. I was also doing research which demonstrated the positive impact on selected individuals with special needs. In this thesis there is also processed an pilot version of the new methodology of Equine Facilitated Learning.

## **Keywords:**

children with special needs, animotherapy, hiporehabilitation, equine facilitated learning

Úvod .....	7
<b>TEORETICKÁ ČÁST .....</b>	<b>9</b>
<b>1. Animoterapie.....</b>	<b>9</b>
1.1. Využití koní v zooterapii	10
<b>2. Hiporehabilitace a její podobory .....</b>	<b>11</b>
2.1. Hipoterapie	12
2.2. Parajezdectví	12
2.3. Terapeutické využití koní	13
2.4. Aktivity s využitím koní	13
<b>3. Aktivity s využitím koní .....</b>	<b>14</b>
3.1. Cílová skupina klientů aktivit s využitím koní	14
3.2. Kontraindikace	14
3.3. Realizace aktivit s využitím koní	14
3.3.1. Složení realizačního týmu	14
3.3.2. Výběr a příprava koně pro aktivity s využitím koní	15
3.4. Působení koně při aktivitách s využitím koní	15
3.4.1. Techniky aktivit s využitím koní	16
<b>4. Děti se specifickými potřebami .....</b>	<b>18</b>
4.1. Diagnózy a poruchy vyskytující se u cílové skupiny dětí	18
4.1.1. Specifické poruchy chování a pozornosti	18
4.1.2. Specifické poruchy učení	20
4.1.3. Lehká mentální retardace	21
4.1.4. Downův syndrom	21
4.1.5. Hydrocefalus	22
<b>5. Aktivity s využitím koní a jejich využití ve waldorfské pedagogice .....</b>	<b>23</b>
5.1. Waldorfská pedagogika	23
5.2. Aktivity s využitím koní jako součást výuky ve waldorfské škole	23
<b>PRAKTICKÁ ČÁST .....</b>	<b>25</b>
<b>6. Výzkumná část.....</b>	<b>25</b>
6.1. Cíle výzkumu aktivit s využitím koní	25
6.2. Metodika výzkumu	25
6.2.1. Metoda pozorování	25
6.2.2. Případová studie	26
6.3. Charakteristika výzkumu	26
6.4. Charakteristika pozorované skupiny	26
6.5. Analýza podmínek výzkumu ve Sdružení SRAZ	27
6.5.1. Materiálně-technické vybavení	27

6.5.2. Realizační tým aktivit s využitím koní	27
<b>6.6. Vlastní výzkum</b>	<b>29</b>
6.6.1. Vyhodnocení aktivit s využitím koní u pozorované skupiny	29
6.6.1.1. Popis lekce	29
6.6.1.2. Přínos aktivit s využitím koní pro pozorovanou skupinu	30
6.6.2. Vyhodnocení aktivit s využitím koní u vybraných klientů z pozorované skupiny	31
6.6.2.1. Klient č. 1	32
• Případová studie	32
• Aktivity s využitím koní	33
6.6.2.2. Klient č. 2	34
• Případová studie	34
• Aktivity s využitím koní	35
6.6.2.3. Klient č. 3	36
• Případová studie	36
• Aktivity s využitím koní	37
<b>7. Metodika aktivit s využitím koní .....</b>	<b>38</b>
7.1. Popis metodiky aktivit s využitím koní	38
7.1.1. Struktura lekce	38
7.1.2. Zásady pro realizace lekcí:	38
7.1.3. Členění lekcí	39
7.2. „Inspiromat“ her pro aktivity s využitím koní	40
7.2.1. Kategorie her	40
• 7.2.1.1. Hry na uvolnění a odreagování	41
• 7.2.1.2. Hry pohybové na rozvoj motoriky, senzomotoriky, spolupráce a tvořivosti	41
• 7.2.1.3. Hry na rozvoj paměti, znalostí a soustředění	42
<b>Závěr .....</b>	<b>44</b>
<b>Seznam použité literatury .....</b>	<b>45</b>
<b>Seznam příloh .....</b>	<b>50</b>

## **Seznam použitých zkratk**

AVK - aktivity s využitím koní

CNS - centrální nervová soustava

ČHS - Česká hiporehabilitační společnost

DS - Downův syndrom

HPR - hiporehabilitace

HT - hipoterapie

LMD - lehká mozková dysfunkce

SEV - středisko ekologické výchovy

syndrom ADD (Disorders Attention Deficit) - porucha pozornosti bez hyperaktivity

syndrom ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorders) - hyperaktivita spojená s poruchou pozornosti

TVK - terapeutické využití koní

## Úvod

Mezi zvířaty, která si člověk ochočil, měl kůň zcela mimořádné a výsadní postavení. Ve většině z nás dřímá láska k tomuto ušlechtilému zvířeti zděděná po předcích, pro které byl nepostradatelným pomocníkem. V dnešní době mu přibyla role léčitele a tím našel své nové společenské uplatnění.

Od dětství jsem se pohybovala v prostředí koní. V šesti letech jsem začala jezdit do Hucul Clubu na Zmrzlík u Prahy. Pracovala zde moje maminka. Zajišťovala programy s huculskými koňmi pod vedením RNDr. Otakara Leiského, který patří k průkopníkům léčebného využití koní v České republice. Tenkrát jsem si samozřejmě neuvědomovala, s jak významnou osobností se setkávám. Postupně se u mě rozvíjel vztah ke koním, učila jsem se o ně pečovat, jezdit na nich, rozumět jejich potřebám.

Od roku 1999 jsem začala docházet do jezdecko-chovatelského kroužku ve Středisku ekologické výchovy (SEV) hlavního města Prahy Toulcův dvůr. Následující rok zde započal projekt Sdružení SRAZ zaměřený na hiporehabilitaci (HPR), který se postupně rozvinul v dlouhodobý nosný program. Od svých osmnácti let jsem se aktivně zúčastňovala lekcí HPR jako pomocník.

Téma své práce *„Přínos aktivit s využitím koní pro děti se specifickými potřebami“* jsem si vybrala z několika důvodů. V současné době mě velmi zajímá oblast využití koní v rámci zooterapie především u dětí a metody přirozené komunikace s koňmi, které se promítají do principů učení, výcviku a práce s koňmi. Další motivací byla aktuální potřeba Sdružení SRAZ vytvořit písemnou formu metodiky aktivit s využitím koní, která nebyla doposud zpracována.

Bakalářská práce je rozdělena na dvě části: teoretickou a praktickou. Cílem teoretické části je podrobně představit hiporehabilitaci jako součást zooterapie a následně podrobně popsat metodu aktivit s využitím koní. Dále chci poukázat na možnosti uplatnění AVK u dětí se specifickými potřebami a osvětlit teoretické pojmy, které budu používat. Praktická část je zaměřena na kvalitativní výzkum, který má demonstrovat přínos AVK pro děti se specifickými potřebami. Dalším výstupem jsou písemně zpracované podklady pro vytvoření nové metodiky AVK pro vybranou cílovou skupinu.

Teoretická část zahrnuje pět kapitol. V první kapitole se zmiňuji o animoterapii a o využití koní v zooterapii. V druhé charakterizuji hiporehabilitaci a nezbytné pojmy k ní náležící, protože v roce 2010-2011 došlo k významné změně názvosloví v této oblasti. Dále se věnuji teorii, která je důležitá pro pochopení působení těchto aktivit na člověka. Ve třetí kapitole prezentuji problematiku aktivit s využitím koní. Představuji nezbytné organizační podmínky, dále metodiku a jednotlivé metody, které se mohou v rámci AVK uplatňovat. Čtvrtá kapitola se zabývá dětmi se specifickými potřebami. Seznamuje s tímto pojmem, dále představuje jednotlivé diagnózy a poruchy, které se u



cílové skupiny vyskytovaly. Pátá kapitola informuje o waldorfském školství a proč jsou aktivity s koňmi zařazovány do výuky. Seznamuje s výchovně vzdělávacími cíli waldorfské pedagogiky a s vybranými kompetencemi žáků, které mohou být rozvíjeny v rámci AVK.

Praktická část je věnována výzkumu přínosu AVK pro děti se specifickými potřebami a zpracování podkladů pro novou metodiku těchto aktivit. Šestá kapitola zahrnuje cíle výzkumu AVK. Seznamuje s charakteristikou výzkumu, konkrétně s jeho metodami a s analýzou podmínek, dále s charakteristikou pozorované skupiny. Popisují zde průběh AVK a jejich přínos pro vybranou cílovou skupinu i pro jednotlivce v rámci případových studií vybraných dětí. Poslední kapitola představuje pilotní verzi metodiky AVK. Kapitola také obsahuje aktivity pro lekce a „inspiromat“ her, které jsem připravila.

# TEORETICKÁ ČÁST

## 1. Animoterapie

Cesty lidí a zvířat se setkaly již velmi dávno. Musíme nahlédnout daleko do minulosti, kdy započala domestikace zvířat. Prvním plně domestikovaným zvířetem se stal před 12 000 př. n. l. pes.

V dnešní „moderní“ době jen málo lidí žije bez zvířecího čtyřnožce či opeřence. Každý, kdo má domácí zvíře, cítí, že obohacuje svou přítomností jeho život. Je příjemné se zvířaty trávit svůj čas, starat se o ně, dotýkat se jich a komunikovat s nimi. Neodsuzují, nekritizují. Berou jedince takového, jaký je. Nejen tyto zvířecí vlastnosti mají blahodárný vliv na duši člověka.

Význam pojmu animoterapie je využití zvířat pro dosažení kognitivního, fyzikálního, emočního a sociálního prospěchu pro jedince. Animoterapii můžeme chápat v konkrétním slova smyslu jako zařazení zvířat obecně do terapeutického nebo rehabilitačního procesu (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010). V českém jazyce neexistuje zvláštní pojmenování metody využití zvířete jako léčebného prostředku, proto se používá označení z anglosaské literatury - léčení prostřednictvím zvířat, popř. zooterapie nebo animoterapie. Nasměrování a úkoly v animoterapii určuje odborník (fyzioterapeut, psycholog, speciální pedagog, apod.) a tím se stává podpůrnou metodou celkové rehabilitace klienta (Obořilová, Rájová, 2009).

Animoterapie přímo využívá pozitivního působení zvířat na člověka. Zahrnuje péči o zvířata, kontakt s nimi, hlazení, komunikaci (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010). V rámci animoterapie působí hlavně nespécifické vlivy motivace k pracovním návykům cestou emočního vztahu ke zvířatům (Hollý, Hornáček, 2005).

Využívání bývají nejen běžně se vyskytující domácí mazlíčci jako je kočka, pes, čínčila, ale i velká zvířata jako je kůň, osel nebo lama. V zahraničí jsou s úspěchem používány pro terapeutické účely např. delfíni (Bizub, Davidson 2003).



## 1.1. Využití koní v zooterapii

Kůň je zvířetem žijícím ve skupině v sociálních vazbách s jasně danými pravidly obdobně jako člověk. Proto je považován za velmi vhodné zvíře pro terapeutickou spolupráci. Oproti jiným zvířatům má kůň výhodu především v tom, že v sobě zahrnuje všechny složky tzv. ucelené rehabilitace.

*„Za prvé jde o motivující prostředek facilitací psychosociální složky člověka. Za druhé působí na motoriku člověka. Facilituje základní pohybové vzorce - chůzi, stimuluje a rytmizuje dechové funkce, ale i úchop v rámci ergoterapie. Za třetí vytváří předpoklady pro sociální začlenění zdravotně postiženého zejména v oblasti pracovní a společenské participace“ (Nerandžič, Z., 1999, s. 1).*

Hlavní předností koně je, že právě jeho hřbet je unikátním zdrojem pohybových impulzů, který nelze ničím napodobit. Tento trojrozměrný pohyb stimuluje jezdce. Pohybový vzorec přenášený z koňského hřbetu působí jako podnět, který může vyvolat reakci řídicího mozkového centra (Hollý, Hornáček, 2005).

Kůň může léčit v pravém slova smyslu, při léčbě asistovat, sloužit jako prostředek ke vtažení pacienta do léčby, pomoci nastartovat resocializaci. Kůň v jediném okamžiku šetrně a fyziologicky zaměstnává všechny systémy lidského organismu (Hollý, Hornáček, 2005). V odvětví zooterapie je kůň zařazen jako médium do oblasti psychologické, pedagogické a psychoterapeutické s cílem podpořit pozitivní změny chování, odstranit nebo zmírnit projevy některých duševních poruch, smyslového deficitu, vytvořit chybějící citové vazby a korigovat postoje člověka (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010). Kůň díky své nezaujatosti umožňuje člověku získat emočně korektní zkušenost.

Při intenzivním kontaktu s koněm je člověk nucen k soustředění pozornosti, jeho chování je neustále konfrontováno s jednoznačnými a okamžitými reakcemi koně. V takové situaci se často ztratí problémový příznak např. úzkost, strach atd., protože pozornost je upřena na práci s koněm (Mašková, 2010).

Dalšími atributy koní, díky kterým se hodí do terapeutického prostředí, jsou vnímavost a ochota ke spolupráci s člověkem (Shelby, 2009).

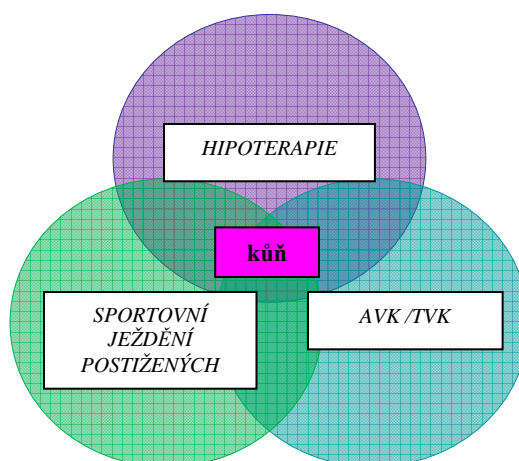
## **2. Hiporehabilitace a její podobory**

„Hiporehabilitace je moderní rehabilitační metodou s komplexním bio-psycho-sociálním působením na lidský organismus“ (Dudková, 2010). Právě proto má tak široké využití jak u tělesně postižených, tak i u pacientů s psychickými problémy, poruchami chování nebo u drogově závislých. Kůň je totiž nejen zdrojem pohybových impulzů blahodárně působících na spastické svaly, ale také kamarádem a prostředníkem mezi klientem a jeho terapeutem (Müller a kol. 2005). Hodnota motivace při hiporehabilitaci je tak vysoká, jak uvádí Vyhnálek a Kůrková (1995), že se nedá najít rehabilitační činnost, která by s ní mohla být srovnatelná.

Hiporehabilitace je ve své funkční struktuře rozdělena podle nové terminologie České hiporehabilitační společnosti (ČHS) do několika podoborů, specificky pracujících s koněm v terapii. Jsou to:

- 1) hipoterapie - léčby pohybových poruch
- 2) oblast parajezdeckví - sport a rekreační ježdění pro zdravotně postižené
- 3) terapeutické využití koně - využití v oblasti psychoterapie, psychiatrie
- 4) aktivity s využitím koní - využití v oblasti pedagogiky a v sociálních službách

### **Schématické znázornění oblastí hiporehabilitace podle Heipertze**



(Holý, Hornáček, 2005)

Jednotlivé disciplíny hiporehabilitace nemůžeme od sebe zcela oddělovat. Tyto části spolu úzce souvisí a prolínají se. Vždy, když se u klienta zaměřujeme na ovlivnění psychiky, ovlivňujeme také jeho tělesnou stránku a naopak (Casková 2009).

## 2.1. Hipoterapie

Hipoterapie (HT) je formu fyzioterapie, která využívá třídimenzionálního pohybu koňského hřbetu. Kůň napodobuje mechanismus chůze člověka, jehož končetiny jsou odlehčené, což působí na edukaci a reedukaci chůze. Dále podporuje normalizaci svalového tonu a tvorbu nových motorických programů lidí s tělesným postižením. Přispívá také k rytmizaci organismu, koordinaci pohybu, zlepšení rovnováhy a mobilizaci kloubů (Bugalová, 2008). HT je pohybový dialog mezi koněm a centrálním nervovým systémem (CNS) člověka zprostředkovaný muskulárním systémem (Hermannová, 1999). Kulichová (1994) doplňuje, že hipoterapie dále přispívá k reflexnímu snižování spasticity.

Senzomotorické impulsy přenášejí se na páteř, zapojují mezižeberní a zádové svaly, a tím napřimují obratle. Kromě rovnání páteře dochází k prohlubování dechu (Cibulková, 2007).

Při provádění lekcí hipoterapie Hermannová (1999) upozorňuje na individuální přístup ke každému klientovi. Pro praxi to znamená zkombinovat klinický stav člověka, vlastnosti koně, rytmus pohybu a polohy těla klienta.

## 2.2. Parajezdeckví

Parajezdeckví umožňuje zdravotně postiženým jezdcům přípravu v různých oblastech jezdeckého sportu (paradrezúra, paravoltiž atd.) a účast na soutěžích, popř. se mohou zaměřit na ježdění rekreační. Jezdec pod dohledem vyškoleného cvičitele absolvuje některou z jezdeckých disciplín v míře, kterou mu dovoluje jeho fyzické či smyslové postižení. Zásadou je, že se jezdcův původní zdravotní stav nesmí zhoršit. Cílem tohoto ježdění je integrace zdravotně postižených občanů do společnosti (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

Specifickou oblastí parajezdeckví je paravoltiž. Cílem paravoltiže, jak uvádí Ježková (2005), je rozvíjet a zdokonalovat pohybové schopnosti zdravotně oslabených jedinců, zlepšení psychiky a rozvoj spolupráce se členy týmu, dále rozvoj sebevědomí, samostatnosti a tvořivosti cvičenců.

## **2.3. Terapeutické využití koní**

Terapeutické využití koní (TVK) je metoda psychoterapie, která se zaměřuje na léčebné ovlivnění duševních onemocnění. Využívá prostředí jezdecké stáje, kontakt s koněm a vzájemné interakce s ním. Cílem TVK je prostřednictvím koně navodit u klientů pozitivní změny v chování, rozvíjet sociální stránku, psychomotorické schopnosti a koncentraci (Casková, 2010). Indikace pro TVK není omezena téměř žádnou psychiatrickou diagnózou ani věkem. Psychiatrické diagnózy zahrnují: organické duševní poruchy včetně demencí, duševní poruchy vyvolané účinkem psychoaktivních látek (závislost na alkoholu, drogách, gamblerství apod.), schizofrenie a jiné psychotické poruchy, poruchy nálady, neurotické poruchy, poruchy příjmu potravy, sexuální dysfunkce, poruchy osobnosti, poruchy psychického vývoje a emocí u dětí (Mašková, 2010).

TVK provádějí terapeuti (psychoterapeut, psycholog, psychiatr apod.), kteří prošli specializačním kurzem HPR (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

## **2.4. Aktivity s využitím koní**

Aktivity s využitím koní se aplikují v oblasti pedagogické a sociální. Je to metoda speciální/sociální pedagogiky a sociální práce, která využívá prostředí jezdecké stáje, kontakt s koněm a vzájemné interakce s ním jako prostředek motivace, aktivizace a vzdělávání lidí se specifickými potřebami.

AVK provádějí osoby s pedagogickým vzděláním (pedagog, speciální/sociální pedagog, sociální pracovník apod), které prošly specializačním kurzem AVK (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

## **3. Aktivity s využitím koní**

V rámci ČHS se dlouhou dobu pro tuto oblast používal termín léčebně-pedagogické a psychologické ježdění. Tento pojem zahrnoval využití koní především v oblasti pedagogiky, psychologie a psychoterapie, ale také měl vystihnout i sociálně aktivizační působení koně na člověka. Proto se přistoupilo na pojmenování nové a více vyhovující, tj. aktivity s využitím koní (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

### **3.1. Cílová skupina klientů aktivit s využitím koní**

Do cílové skupiny klientů, pro které jsou AVK přínosné, patří:

- děti se specifickými poruchami učení
- děti s poruchami chování
- děti s vadami řeči
- klienti s mentální retardací
- klienti se smyslovými vadami
- klienti s diagnózou autismus
- klienti, kteří se obtížně sociálně začleňují atd.

Aktivity s využitím koní jsou určeny pro děti, mládež i dospělé klienty. Jsou přínosné zvláště pro děti se specifickými potřebami, kterými se budu dále zabývat.

### **3.2. Kontraindikace**

ČHS stanovuje jako kontraindikaci sebepoškozování a farmakoterapii výrazně tlumící klienta (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010). Žádoucí je však vždy komplexní posouzení osobnosti v celé její šířce a hloubce a zároveň je nutné brát v úvahu mnoho faktorů ovlivňujících každého jedince (Šuhájková, 2008).

### **3.3. Realizace aktivit s využitím koní**

#### **3.3.1. Složení realizačního týmu**

AVK jsou týmovou metodou, kde každý člen má svoji odbornost, funkci a odpovědnost. Vede je zpravidla pedagog se specializačním kurzem (speciální nebo sociální pedagog, sociální pracovník,

aj.). Součástí týmu je dále terapeut, cvičitel koní pro hiporehabilitaci, asistent/pomocník a pečlivě připravený kůň (Hollý, Hornáček, 2005).

Terapeut je odpovědný za průběh a správnost lekce (Vízdalová, 2007). Dále vypracovává diagnostiku, vytváří terapeutický plán a podle potřeby spolupracuje s dalšími odborníky, s rodiči atd. (Hollý, Hornáček, 2005).

Cvičitel koní pro hiporehabilitaci vybírá a připravuje koně pro AVK na základě požadavků terapeuta. Může být zároveň jezdecký instruktor.

Asistent/pomocník je proškolená osoba, která asistuje terapeutovi. Pomocník pomáhá klientovi při nasedání na koně a sesedání z koně a jistí klienta ze země (Šuhájková, 2008). Pomocníkem může být pouze dospělá, zodpovědná a poučená osoba s praktickými zkušenostmi s koňmi.

### **3.3.2. Výběr a příprava koně pro aktivity s využitím koní**

Každý terapeutický okruh má svá specifika, podle toho se liší požadavky na koně. Výběr a přípravu koně ovlivňují fyzické, psychické a metodické požadavky kladené na koně ze strany terapeutů a klientů (Casková, 1997).

Kůň pro AVK musí být zdravý a cílevědomě připravovaný. Jeho výcvik se zaměřuje na zvyšování psychické odolnosti, trpělivosti a nelekavosti, adaptaci na zvuky, předměty a situace, se kterými se střetává. Úkolem cvičitele je udržet u koně ochotu k práci a dobrý psychický stav vhodně zvoleným režimem dne (Hermanová, 1997).

Každý kůň vyžaduje individuální přístup při práci i při výcviku. Na rozdíl od hipoterapie, kde při výběru koně klademe největší důraz na mechaniku pohybu, můžeme využít pro AVK takové koně, kteří nemusí být po stránce mechaniky pohybu bezchybní. Je však od něj požadována velká psychická odolnost, musí dobře snášet střídání jezdců a větší pohyb lidí ve stáji. Důležitá je snadná manipulace s koněm ze země, klidná reakce na náhlé nepředvídané podněty ze strany klientů nebo okolí (výskání, křik, náhlé pohyby) a především akceptování začátečníků v sedle (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

### **3.4. Působení koně při aktivitách s využitím koní**

AVK čerpá především z toho, že velké, živé, impozantní zvíře je silným motivačním činitelem a aktivity s ním spojené umožňují zaměřit se z postižení na vlastní schopnost (Robinson, 1999).



Kůň díky své nezaujatosti umožňuje člověku získat emočně korektivní zkušenost. Během neformální interakce s ním má dítě možnost vnímat chování a reakce koně jako sociální bytosti (Rothe et al., 2005). Interakce s koněm může dítěti usnadnit osobní zkoumání vlastních pocitů, porozumění sobě samým, vztahům a komunikaci (Bizub, Davidson, 2003).

Kontakt s koněm vzbuzuje emotivní zážitek, podporuje intelektovou složku a pozornost. Děti se učí sebepoznání a hodnocení svých dovedností a schopností (Ptáčková, 2010). Kulichová (1994) uvádí, že ježdění na koni má významný vliv na psychiku dítěte, protože s sebou přináší množství nepoznaných zážitků z jízdy na živém tvorů, z péče a odpovědnosti za něj. Samotné „sezení na koni“ je pro dítě velkým zážitkem. Následné vedení a korigování koně zvyšuje pocit jistoty a sebevědomí. Pocity pohody uvolňují celé tělo dítěte, a to se cítí klidné a uvolněné (Bugalová 2008).

Cíle pro děti začleněné v programu AVK jsou zaměřeny na rozvoj sociálních dovedností, skupinové účasti, posílení organizační schopnosti, řešení vnitřních konfliktů a posílení vlastní sebeúcty (Carpenter, 1997).

AVK u dětí napomáhají rozvíjet a uplatňovat určité dovednosti verbální a nonverbální komunikace, tvůrčí myšlení, aktivní řešení problémů a nabízí pro děti příležitosti ke zvýšení vlastního uvědomění (Iannuzzi and Rowan, 1991).

Kůň působí také jako prostředník k získání důvěry k terapeutovi a tím, že je velkým motivačním faktorem pro další činnosti, ulehčuje terapeutům pedagogické působení (Hollý, Hornáček, 2005).

### **3.4.1. Techniky aktivit s využitím koní**

Aktivita s využitím koní nabízí mnoho způsobů práce. S dětmi pracujeme jak individuálně, tak ve skupině. Při skupinové lekci se učí například spolupracovat při čištění a ošetřování koní, při nasedání na koně nebo při provádění různých úkolů. Do aktivit jsou zařazeny aktivní ježdění i voltíže, kombinují se hry s prací klienta s koněm ze země s činnostmi prováděnými ze sedla. V rámci aktivity s využitím koní se uplatňuje nejen samotná jízda na koni, ale také kontakt s ním (Casková, 2010).

Z praxe je patrné, že na člověka má větší vliv vzájemný vztah s koněm než vlastní ježdění, a proto je při AVK kladen větší důraz na tuto složku (Hollý, Hornáček, 2005).

Volba konkrétní metody práce závisí na podmínkách, ve kterých hiporehabilitaci provádíme a také na druhu znevýhodnění klienta (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

Podle klasifikace Jiskrové, Caskové a Dvořákové (2010) je členění technik AVK následující:

### **Práce ve stáji**

Klient má možnost seznámení se s prostředím stáje a prací, která je s provozem stáje a péčí o koně spojena. Podílí se na ošetřování koní, což přispívá k budování vztahu mezi ním a zvířetem. Učí se koně čistit, sedlat, používat jezdecké pomůcky a především porozumět potřebám zvířete, brát ho jako živou bytost, o kterou je nutné se pečlivě starat.

Při práci se vytvářejí pracovní návyky, rozvíjí se pocit zodpovědnosti. Je nutné dodržovat určená pravidla, se kterými je třeba všechny seznámit. Probíhá-li práce ve skupině, utváří se nové sociální vztahy, rozvíjí se komunikace a spolupráce s ostatními. Zkušenější klienti předávají zkušenosti nováčkům pod dohledem zodpovědného pracovníka, terapeuta nebo pedagoga.

### **Práce s koněm ze země**

K činností prováděným ze země patří vodění při vedení koně jinému klientovi, který na koni sedí nebo v průběhu různých her a aktivit. Tuto formu můžeme zařadit při práci skupinové i individuální. Volíme ji především tam, kde chceme, aby klient navázal vztah s koněm, popřípadě překonal strach z velkého zvířete.

### **Ježdění na koni**

Klient sedí na hřbetě koně s využitím měkké podložky a madel nebo sedla. Provádějí se jednoduché úkoly v kroku. Na začátku je ovšem důležité nechat klienta v klidu uvolnit, aby si na sed na koni a následně i na jeho pohyb zvykl. Během jízdy se nacvičuje správné držení těla a korektní sed, zařazujeme lehčí a následně náročnější cviky na koordinaci, orientaci v prostoru, hry s míčem až po cvičení s prvky z voltáže, hry na rozvoj komunikace nebo logopedická cvičení.

## **4. Děti se specifickými potřebami**

Pojem lidé se specifickými potřebami je v poslední době používán namísto označení lidé s handicapem. Pod výrazem „s handicapem“ si řada lidí představuje postižení viditelné. Přitom mnoho věcí, které člověka významně ovlivní a znevýhodní, může být v podstatě subtilní. Označení, které používá výraz „potřeby“, je velmi otevřené a nediskriminující, každý má své lidské potřeby, které mají své společné kořeny, ale potřeby jedince jsou různé (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

Pro děti, na které je má práce zaměřena, se v pedagogické terminologii objevuje označení „žák se specifickými/speciálními vzdělávacími potřebami“. Podle definice školského zákona č. 561/2004 Sb. jsou to žáci, kteří mají:

- a) Zdravotní postižení:** Mentální, tělesné, zrakové nebo sluchové postižení, vady řeči, souběžné postižení více vadami, autismus a vývojové poruchy učení nebo chování.
- b) Zdravotní znevýhodnění:** Zdravotní oslabení, dlouhodobá nemoc nebo lehčí zdravotní poruchy vedoucí k poruchám učení a chování, které vyžadují zohlednění při vzdělávání.
- c) Sociální znevýhodnění:** Rodinné prostředí s nízkým sociálně kulturním postavením, ohrožení sociálně patologickými jevy nařízení ústavní výchovy nebo uložení ochranné výchovy, postavení azylanta a účastníka řízení o udělení azylu na území České republiky podle zvláštního právního předpisu.

Pozn. Do výčtu dále patří i děti nadané a mimořádně nadané. Protože se jim ve své práci nevěnuji, neuvádím proto ani jejich bližší specifikaci.

### **4.1. Diagnózy a poruchy vyskytující se u cílové skupiny dětí**

V praktické části se věnuji kazuistikám vybraných dětí, proto uvádím informace pouze o poruchách a diagnózách, které se u nich vyskytovaly.

#### **4.1.1. Specifické poruchy chování a pozornosti**

Poruchy chování mohou s největší pravděpodobností vznikat u jedinců s narušenou strukturou nebo funkcí CNS. U funkčních poruch se jedná o lehkou mozkovou dysfunkci (LMD), hyperaktivitu spojenou s poruchou pozornosti (syndrom ADHD - Attention Deficit Hyperactivity Disorders) a poruchu pozornosti bez hyperaktivity (syndrom ADD - Disorders Attention Deficit) (Barnet, 2010).

Poruchy chování mají multifaktoriální etiologii. Příčiny mohou spočívat v biologických, psychosociálních, ale i v rodinných faktorech (Jucovičová, Žáčková, 2008).

### **Hlavní příznaky poruch chování a pozornosti:**

- poruchy soustředěnosti
- hyperaktivita - motorický neklid, hravost, živost, neustálý pohyb rukama, třesy nohou, okusování předmětů
- emoční labilita - výrazné výkyvy nálad bez zřetelného důvodu, nedostatečná sebekontrola, nezvládnání norem chování, výrazná dráždivost, chování bez zábrán
- poruchy učení - neschopnost zvládnout běžnými pedagogickými prostředky osvojení základních dovedností číst, psát, počítat, i když je inteligence neporušená
- poruchy myšlení, řeči a paměti - nedostatek abstrakce, nesouvislost v myšlení, vady výslovnosti, komolení slov

### **Lehká mozková dysfunkce**

LMD je souhrnné označení pro celou řadu projevů dítěte na bázi strukturálních změn CNS, jež se odchyľují od běžné normy. Projevuje se v oblasti citové, motorické, poznávací, přičemž úroveň inteligence bývá nedotčena. Je nejčastější příčinou výchovných zprostředkovaně i vzdělávacích obtíží v mladším školním věku. S dospíváním tyto potíže odeznívají.

Slowík (2007) uvádí, že LMD vzniká nejčastěji v prenatálním nebo perinatálním období.

Zapříčinit ji mohou:

- dědičné vlivy (až 60%)
- teratogenní faktory v prenatálním stádiu
- komplikace při porodu

### **Hyperaktivita spojená s poruchou pozornosti**

Hyperaktivita spojená s poruchou pozornosti je vnímána jako typ hyperkinetické poruchy, ke kterému se přidávají další určující symptomy (Zelinková, 2003). ADHD je stav, který způsobuje trvalou nepozornost, hyperaktivitu nebo impulzivnost. Je nejčastější duševní poruchou u dětí (postihuje 3 – 5 % dětí, častěji u chlapců). Je-li u dítěte míra aktivity snižena, nazývá se tento syndrom ADD (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

ADHD se také často spojuje s poruchami učení. Důvodem je, že děti s ADHD mají potíže s udržením pozornosti, což zapříčiňuje, že se u nich objevují i komplikace učení ve smyslu dyslexie či dysgrafie (Malá, 2005).

## 4.1.2. Specifické poruchy učení

U žáků se specifickými poruchami učení se projevují nedostatečně rozvinuté schopnosti, které jim způsobují obtíže. Ty se manifestují při osvojování a používání řeči, čtení, psaní, počítání i ostatních dovedností v rámci vzdělávacího procesu.

Všechny specifické poruchy učení jsou lehkými mozkovými dysfunkcemi, ale ne všechny mozkové dysfunkce musí být poruchou učení (Křenková, 2009).

Pojem poruchy učení označuje skupinu obtíží. Předpona dys- v jednotlivých názvech poruch označuje zeslabení, problém, nedostatečný či nesprávný vývoj dovedností. Druhá část pojmu pochází z řečtiny a určuje činnost, která je postižena.

**Podle Slowíka (2007) mezi specifické poruchy učení patří:**

**dyspraxie** - specifická vývojová porucha obratnosti

**dysgrafie** - specifická porucha psaní

**dyslexie** - specifická porucha čtení

**dysortografie** - specifická porucha pravopisu

**dyskalkulie** - specifická porucha matematických schopností

**dyspinxie** - specifická porucha kreslení

**specifické poruchy řeči:**

**dysfázie** - vývojová nemluvnost

**dyslalie** - porucha výslovnosti, patlavost

**dysartrie** - porucha výslovnosti

*„Uvedené poruchy se neprojevují pouze v oblasti, kde je efekt nejvýraznější. Mají naopak řadu společných projevů. Objevují se ve větší či menší míře poruchy řeči, obtíže v soustředění, poruchy pravolevé a prostorové orientace, často je nedostatečná úroveň zrakového a sluchového vnímání a další obtíže. Použití tohoto pojmu ukazuje na vzájemnou příbuznost jednotlivých typů poruch učení“ (Zelinková 2003, s.10). Podle Matějčka (1995) se diagnostika poruchy učení objevuje okolo 2 % dětí, avšak lze určité symptomy těchto poruch nalézt až u 15 % populace.*

Poruchy učení vznikají na základě poškození centrální nervové soustavy. Mohou se objevovat současně s jiným postižením, nejsou však jejich přímým důsledkem (Knoblochová, 2007). Příčina poruch učení je přibližně v polovině případů diagnostikována jako LMD. Uvádí se také souvislost s lateralizací, s poruchou spolupráce mozkových hemisfér nebo i s neurohumorální činností mozku, případně s poruchami vývoje dítěte (Jucovičová, Žáčková, 2008). Určitý vliv je přikládán k nepříznivým vlivům prostředí, zejména emociálnímu klimatu v rodině (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010).

Vždy platí, že specifické poruchy učení zasahují do psychiky člověka a objevují se v oblasti sociální a pedagogické. Mají významný vliv na formování osobnosti dítěte, které často trpí pocity méněcennosti a neurotickými příznaky. Psychosociální postavení dítěte je ovlivňováno reakcemi spolužáku, učitelů a především přístupem rodičů k „neúspěchu“ dítěte. „*Děti se nejčastěji obávají odmítnutí rodičů, což vede ke vzniku úzkostí*“ (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010, s. 99).

### **4.1.3. Lehká mentální retardace**

Mentální retardace představuje snížení úrovně rozumových schopností v psychologii označovaných jako inteligence. IQ u lehké mentální retardace je v rozmezí 50 - 69.

Jednou ze základních charakteristik poruch myšlení je neschopnost dosáhnout přiměřené úrovně rozvoje logického myšlení. Opožďuje se vývoj řeči, převládá porucha mluvnické stránky řeči a dyslálie (Vítková 1998).

Mentální retardace může být způsobena jakoukoliv okolností, která narušuje vývoj mozku před narozením, během porodu nebo v dětství. Projevuje se zhruba u 3 – 4 % populace. Faktory ovlivňující LMD jsou dědičnost, vliv radiace, onemocnění matky během těhotenství, komplikace při porodu. V období postnatálním pak úraz hlavy, tonutí, zánět mozku, špatná výživa. Návlek dovedností trvá delší dobu, pozornost je krátkodobá, upínavá nebo nestálá. Myšlení je jednoduché, spíše konkrétní, chybí logické myšlení. Hlavní potíže se projevují s píše v teoretické než praktické části výuky. Vývoj řeči je opožděn, slovní zásoba je malá, projevuje se citová nezralost apod. (Švarcová, 2006).

Většina jedinců je úplně nezávislá v sebeobsluze, v domácích i praktických dovednostech. Je zde nutnost vzdělávání v základní škole praktické. V dospělosti tak mohou vykonávat jednoduchá zaměstnání vyžadující spíše praktické než teoretické schopnosti v sociálně nenáročném prostředí (Pipeková, 2006).

### **4.1.4. Downův syndrom**

Downův syndrom (DS) je nejrozšířenější formou mentální retardace (Jiskrová, Casková, Dvořáková, 2010). Jedná se o genetickou anomálii – 21. chromozom se nevyskytuje jako párový, ale v triplicitě. DS provází řada typických příznaků ve zjevu a náchyllost k určitým nemocem. Děti mají celkově snížený svalový tonus. Jejich schopnost socializace bývá dobrá. Vždy je přítomna mentální retardace různého stupně (Pipeková, 2006).

Vývoj dítěte s DS sice probíhá stále, avšak pomaleji než u ostatních dětí. Je nejenom pomalejší, než je běžné, ale také méně ucelený a tito jedinci v dospělosti potřebují více pomoci a opory než běžný člověk. Proces učení je u dětí s DS méně efektivní. Avšak při správném vedení se zcela jistě mohou vyvíjet rychleji, než se předpokládalo dříve. Vhodné podmínky mohou maximálně rozvinout potenciál dítěte (Švancarová, 2009).

#### **4.1.5. Hydrocefalus**

Hydrocefalus je vývojová anomálie. V dětském věku vzniká z příčin vrozených nebo získaných. Je charakterizovaný zvýšeným množstvím mozkomíšní tekutiny v mozkových komorách, které způsobuje tlakové změny mozku a tím zvětšení velikosti hlavy (Leifer, 2004). Mozková část hlavy dítěte je nápadně větší než obličejová.

K příčinám hydrocefalu v dětském věku patří zejména nitrolebeční krvácení, zánět CNS a úraz hlavy. U většiny pacientů je nutná chirurgická léčba (Lipina, Paleček, 2004).

Podstatou chirurgické léčby je zavedení hadičky, která odvádí přebytečný mozkomíšní mok z mozku do břišní dutiny, kde se mok rychle vstřebává do krve. Tento systém se nazývá ventrikulo-peritoneální shunt (Saur, 2005).

## **5. Aktivity s využitím koní a jejich využití ve waldorfské pedagogice**

### **5.1. Waldorfská pedagogika**

Základ filosofie waldorfské pedagogiky je specifický pohled na potřeby rozvoje tělesné, duševní a duchovní stránky dítěte a mladého člověka, jehož základy položil na začátku 20. století pedagog, spisovatel, filozof, sociální reformátor a umělec Rudolf Steiner.

Pojetí vyučování ve waldorfských školách je od přístupu klasických škol odlišné. Je založeno na přístupu, který je „laskavý“ k člověku. Bere v potaz individuální rozvoj osobnosti a její jedinečnost. Učební plán je upraven potřebám postupně se rozvíjejícím schopnostem dítěte.

Na výchovu je ve waldorfských školách nahlíženo jako na vývojový proces, v němž jsou určité předměty zaváděny ve specifických fázích individuálního rozvoje osobnosti. Proto jsou stejně důležité předměty kladoucí důraz na intelekt, jako aktivity umělecké a praktické (Asociace waldorfských škol České republiky, 2008).

*„Cílem je svobodný člověk, který dokáže dobře pozorovat, jasně, tvořivě a v souvislostech myslet, člověk, který má bohatý citový život, člověk odpovědný a aktivní“* (Šimková, 2006, s. 3).

### **5.2. Aktivity s využitím koní jako součást výuky ve waldorfské škole**

V některých waldorfských školách je jízda na koni ve formě AVK zařazena jako součást běžné výuky. Inspirací pro její zařazení byly waldorfské školy v zahraničí, kde je pro žáky se specifickými potřebami waldorfská pedagogika kombinována s různými terapiemi. Jedná se o tři skupiny terapií: výtvarnou, hudební a pohybovou. *„Tak je zajištěna komplexní péče, kdy pedagogický cíl - harmonicky rozvinout všechny články bytosti - je doplněn soustavou léčebně-terapeutických praktik“* (Výroční práva, Základní a Střední škola waldorfská, 2006). Tyto terapie mají za úkol pomoci řešit aktuální nebo chronický problém žáka.

AVK jsou součástí výuky v kategorii pohybové terapie a zároveň léčebné pedagogiky. Plán těchto terapií stanoví pedagogové ve spolupráci s lékařem, psychologem, případně dalšími odborníky.

Myslím si, že jízda na koni naplňuje cíle waldorfské filosofie tím, že má na člověka vyladující účinek, ovlivňuje stránku fyzickou, psychickou i duchovní. Působení AVK na osobnost dítěte může být zacíleno ve shodě s pojetím waldorfské pedagogiky na rozvoj těchto klíčových kompetencí:

- podněcovat k tvořivému myšlení, logickému uvažování a ke schopnosti řešit problémy



- umožnit obsah programu prožít
- praktickou činností učit tvořivosti, úsudku, řešení problémů a překonávání překážek
- volit vhodné způsoby řešení, sledovat vlastní pokrok
- vést děti k všestranné, účinné a otevřené komunikaci - naslouchat jiným a porozumět jim, respektovat jiný názor
- přispívat k možnostem učit se od druhých, umět se podělit o své zkušenosti, pomoci druhým
- rozvíjet spolupráci ve skupině, podílet se na vytváření pravidel společné práce a na utváření příjemné atmosféry
- podporovat zdravé sebevědomé vystupování, pozitivní představu o sobě samém, učit se schopnosti respektovat práci a úspěchy vlastní i druhých
- vytvářet u žáků potřebu projevovat pozitivní city v chování, v jednání a v prožívání životních situací
- rozvíjet vnímavost a citlivé vztahy k lidem, prostředí i k přírodě
- vést žáky k toleranci a ohleduplnosti k jiným lidem i ke zvířatům
- přispívat k rozvoji empatie, citu a volných vlastností

# **PRAKTICKÁ ČÁST**

V této části se věnuji výzkumu přínosu AVK pro rozvoj osobnosti dětí se specifickými potřebami. Dále jsem na základě získaných poznatků vytvořila pilotní verzi metodiky AVK pro potřeby Sdružení SRAZ.

## **6. Výzkumná část**

V následující části objasním cíle výzkumu jeho charakteristiku a metody, dále analýzu podmínek výzkumu a charakteristiku cílové skupiny.

Ve vlastním výzkumu popíši průběh lekcí AVK u vybrané skupiny dětí, zaměřím se na sledování pozitivního vlivu AVK na skupinu a na jednotlivé děti.

### **6.1. Cíle výzkumu aktivit s využitím koní**

- provést hodnocení přínosu AVK na základě získaných podkladů z vlastního pozorování
- přispět k větší informovanosti o pozitivním působení AVK na rozvoj osobnosti dítěte
- na základě analýzy prováděných lekcí a získaných informací o AVK zpracovat podklady pro vytvoření metodiky AVK pro potřeby Sdružení SRAZ, která bude začleněna do komplexní metodiky HPR

### **6.2. Metodika výzkumu**

Pro potřeby kvalitativního výzkumu jsem si zvolila metodu pozorování a metodu případové studie. Po každé lekci jsem si zaznamenávala její průběh, který jsem pak souhrnně vyhodnotila.

#### **6.2.1. Metoda pozorování**

Metoda pozorování je základní vědeckou metodou. Pozorování je jedno z nejobvyklejších způsobů sběru dat. Pro účely svého výzkumu jsem použila podle členění Chrástky (2007) pozorování přímé (pozorovala jsem skupinu osobně), dlouhodobé (pozorování trvalo sedm měsíců) a nestandardizované. Pozorování probíhalo formou extrospekce. Tuto metodu jsem uplatnila u všech dětí ve skupině.

## 6.2.2. Případová studie

Případová studie je speciální metoda kvalitativního výzkumu. V první řadě je případová studie metodou lékařskou, slouží však i jiným vědeckým oborům jako například psychologii, pedagogice či speciální pedagogice (Valenta, Müller, 2007). Případovou studii jsem použila u třech dětí ze skupiny (výzkumný vzorek). Každá obsahuje základní údaje o dítěti, jeho osobní anamnézu, diagnózu, rodinnou anamnézu, scholaritu.

## 6.3. Charakteristika výzkumu

Sledovanou skupinou bylo sedm žáků čtvrté třídy praktické waldorfské školy. Pro případovou studii jsem vybrala výzkumný vzorek, který tvořili dva chlapci a jedna dívka ze zmíněné skupiny. Hodnotící období trvalo od září 2010 do března 2011. AVK probíhaly jedenkrát týdně skupinovou formou, přičemž délka vlastní lekce byla 30 minut. Výzkum byl uskutečněn v SEV hl. m. Prahy Toulcův dvůr v hiporehabilitačním provozu Sdružení SRAZ (příloha A).

## 6.4. Charakteristika pozorované skupiny

U všech dětí ze skupiny se vyskytovaly specifické poruchy učení (SPU), u třech z nich také specifické poruchy chování (SPCH). Dvě děti měly diagnostikovaný Downův syndrom a jeden chlapec měl vrozený hydrocefalus (VH). Špatné motorické schopnosti, poruchy soustředění a pozornosti, hyperaktivita aj. související s LMD se vyskytovaly u čtyřech dětí.

	SPU	SPCH	DS	LMD	VH
A	X	X		X	
B	X		X		
C	X		X		
D	X	X		X	
E	X	X		X	
F	X			X	
G	X				X

Důvěrné informace o dětech jsem získala od rodičů a pěstounů dětí, dále od třídní učitelky na základě písemného souhlasu zákonných zástupců.

## **6.5. Analýza podmínek výzkumu ve Sdružení SRAZ**

### **6.5.1. Materiálně-technické vybavení**

Sdružení SRAZ - Společně za radostí a zdravím je občanské sdružení působící ve Středisku ekologické výchovy hl. m. Prahy Toulcův dvůr od roku 1999. Za období své činnosti zde postupně vytvořilo vhodné bezbariérové zázemí pro HPR, které zahrnuje: stáje, klubovnu, multifunkční místnost (slouží jako klubovna, místnost pro výuku a cvičení), sociální zařízení, sklady a sedlovnu. Účastníci lekcí mají dále k dispozici dva venkovní altány, dvě rampy pro nasedání na koně (příloha B, fotografie č. 8), pískovou a přírodní jízdárnu. Pracoviště je také vybaveno potřebnými pomůckami pro zajištění HPR lekcí (bezpečnostní přilby, sedla, rehabilitační madla aj.). Místo je celoročně dostupné s napojením na městskou hromadnou dopravu.

Zázemí je příjemné a vhodně vybavené, jak z pohledu bezpečnosti provozu, tak funkčnosti a estetiky.

### **6.5.2. Realizační tým aktivit s využitím koní**

AVK je metoda velmi náročná na personální zajištění. Provádí se v týmu pracovníků, který tvoří terapeut, dva cvičitelé koní pro HPR, tři pomocníci/asistenti. Do lekcí se dále zapojují i externí spolupracovníci, kteří děti doprovázejí - speciální pedagog a asistent pedagoga.

- **Terapeut**

Terapeutka má vysokoškolské vzdělání v oboru ergoterapie a doplněný kurz pracovníka se specializací pro HPR. V rámci své činnosti připravuje pololetní plán HPR lekcí, jednotlivé lekce zajišťuje. Spolupracuje se speciálním pedagogem a s koordinátorem projektu HPR, který zprostředkovává zpětnou vazbu, metodickou pomoc a spolupracuje při řešení provozních úkolů.

- **Cvičitelé koní**

Na pracovišti jsou dva cvičitelé koní, kteří mají vzdělání v oboru chovatel koní, jsou držiteli jezdecké licence a mají absolvované kurzy s tematikou etologie, učení a výcvik koní, přirozená komunikace s koňmi, ale i kurzy nasměřované na práci s klienty. Cvičitelé se pravidelně zapojují do programů AVK i HPR především jako vodiči koní popř. asistenti. Dále zajišťují přípravu koní a péči o ně, koordinují jezdecké provozy.

- **Asistenti**

Lekcí se jako asistenti zúčastňují členové sdružení, kteří jsou aktivními jezdci a jsou proškoleni pro práci s koňmi při hiporehabilitacích. V této funkci jsem se zapojovala do lekcí AVK.

Členové týmu přistupují ke své práci profesionálně. Vzájemně se respektují a jsou sehaní. Dobře mezi sebou komunikují, snaží se dojít k rozhodnutím společně. Při své činnosti maximálně využívají mezioborových přístupů. Zaměřují se na svůj další profesní růst, průběžně si ho doplňují formou kurzů a seminářů. Všichni jsou proškoleni v oblasti bezpečnosti práce a absolvovali kurz první pomoci

- **Koně**

Na Toulcově dvoře se v současné době nachází osm huculských klisen. Všechny jsou vycvičeny, přiježděny na úrovni základního jezdeckého výcviku, mají složené zkoušky výkonnosti pro práci pod sedlem a některé i zkoušky v zápřeži. Všechny jsou vhodné pro AVK, tři z nich jsou připraveny a využívány pro účely hipoterapie.

Na koně jsou při AVK kladeny vysoké nároky, proto musí mít potřebný výcvik, odpovídající péči, odpočinek a vyvážený pracovní režim. Koně mají cca 2,5 - 3 hodiny pohybu denně formou procházek, lekcí HPR, vyjížděk do terénu a práce na jízdárně v rámci volnočasových aktivit členů místního jezdeckého klubu. Relaxace koní probíhá ve stádě ve výběžích, na pastvině či venkovním krmišti. Období letních prázdnin tráví koně na pastvinách na Liberecku, kde mají pohyb zajištěn prostřednictvím vyjížděk do terénu. Někteří koně odjíždějí na část roku na šumavské pastviny, aby se zregenerovali. V současné době jsou na Šumavě umístěny další tři klisny ve vlastnictví sdružení.

Všichni koně jsou ve výborné kondici. V daných podmínkách chovu je maximální snaha o zajištění potřeb zvířat, udržení dobrého zdravotního stavu a kondice, vycházejících z poznatků z oblasti etologie a z požadavků welfare.

Uplatnění huculských koní v rámci HPR programů a prezentace jejich dobrých vlastností přispívá k propagaci tohoto našeho národního plemene, které je zařazeno mezi genové zdroje.

## **6.6. Vlastní výzkum**

V této podkapitole se v první části zabývám celou pozorovanou skupinou a v druhé části podrobně třemi vybranými dětmi ze skupiny. U pozorované skupiny nejprve popisují průběh lekcí AVK, poté zhodnocují jejich přínos a shrnují výsledky, které z pozorování vyplývají. U výzkumného vzorku uvádím případové studie a na konci každé předkládám konkrétní přínos AVK pro každé dítě.

### **6.6.1. Vyhodnocení aktivit s využitím koní u pozorované skupiny**

Děti mají ježdění na koni zařazené do výuky od začátku letošního školního roku jako volitelný předmět, většina dětí nemá s koňmi předchozí zkušenost. Přijíždějí jedenkrát týdně v doprovodu pedagoga a jednoho či dvou asistentů. Děti tráví na Toulcově dvoře vždy přibližně hodinu času. Na jízdu se musí připravit- převléci se do vhodného oblečení na ježdění a vybrat si bezpečnostní přilbu.

#### **6.6.1.1. Popis lekce**

Od začátku roku jsou děti se učí zásadám bezpečnosti práce a chování okolo koní. Pravidla jsou jasně vymezena a připomínána. V lekcích je postupně zvyšována úroveň obtížnosti. Počáteční lekce byly zaměřeny na seznámení s koňmi a prostředím okolo nich. Asistenti a učitel se pod vedením terapeutky aktivně do lekcí zapojují. Zajišťují především jejich bezpečný průběh, pokud je potřeba pomáhají dítěti při nasedání, cvičení, vedení koně aj.

Vlastní lekce trvá 30 minut. Začíná vzájemným přivítáním se terapeutky a asistentů s dětmi. Poté jsou děti rozděleny do dvojic a je jim přidělen vybraný kůň. Koně jsou předem vyčištěni a postrojeni sedlem nebo madly, uzdečkou nebo bezudidlovým uzděním (příloha B, fotografie č. 1). Každé dítě dostane před jízdou vybranou bezpečnostní přilbu.

Během lekce si děti vystřídají dvě role: vodiče a jezdce (příloha B, fotografie č. 4).

Role „vodiče“ začíná po přidělení koně. Dítě si pro koně musí dojít k uvazišti a přivést ho k rampě pro nasedání (příloha B, fotografie č. 2). Se správným nastavením koně před rampu a s nasednutím pomáhá vždy terapeutka (příloha B, fotografie č. 3). Vodič se poté řadí s koněm do řady za ostatní koně. Jízda se uskutečňuje na venkovní pískové jízdárně nebo v terénu v okolí areálu Toulcova dvora. V počátečních lekcích se děti učí vodit koně nejprve na jízdárně. Kůň je zvyklý chodit po obvodu jízdárny a dítě ho zpočátku spíše následuje než si zvykne na velké zvíře po svém boku. Postupně se učí koně skutečně vést. Asistenti pomáhají dětem v případě, že si to situace vyžaduje. U dětí, které mají s vedením koně problémy je asistent přítomen stále a přidržuje koně

z druhé strany (příloha B, fotografie č. 5). Po celou dobu, kdy dítě koně vede, je po něm vyžadována pozornost a ohleduplnost k jezdcovi i ke zvířeti - vybírá vhodnou cestu, zastavuje a rozchází koně na povel terapeutky, dbá na přiměřený rozestup od ostatních koní.

V roli „jezdce“ se dítě učí nasednutí, správnému sedu a různým cvikům na hřbetě koně. Cviky jsou různě obtížné s ohledem na schopnosti dětí, některá cvičení se provádějí na zastaveném koni. Asistenti a terapeutka zajišťují bezpečnost dětí a pomáhají při provádění obtížnějších cviků (příloha B, fotografie č. 7). Během lekce terapeutka předává iniciativu i dětem a nechává je jednotlivě vymýšlet cviky, které pak jezdci na koních cvičí. Výměna jezdců a vodičů je pod dohledem a s pomocí terapeutky.

Terapeutka používá při lekci hodnotící systém, při kterém oceňuje dovednosti a znalosti týkající se koní z předchozích lekcí, ohleduplné chování ke koni, provádění jednotlivých cviků a spolupráce ve skupině. Na konci lekce za každý splněný úkol děti dostávají slovní ohodnocení a obrázek „smajlíka“ do notýsku. Notýsek si děti nosí sami na lekce. Na konci školního roku dítě s nejvíce „smajlíky“ získá dárek, který je zatím překvapením.

#### **6.6.1.2. Přínos aktivit s využitím koní pro pozorovanou skupinu**

Na začátku sledovaného období měly děti z koní spíše respekt, některé až strach. Zlepšení přinesla postupně získávaná pozitivní zkušenost. Významně k tomu přispěly lekce s náhradním programem pro nepřízeň počasí, který spočíval v zapojení dětí do péče o koně. Děti koně čistily, povídaly si o nich, hladily je a krmily. Toto sblížení mělo dobrý vliv na další prohlubování důvěry ke koním.

Zpočátku děti nebyly ochotné si při činnostech pomáhat. Často se vzájemně kritizovaly. Terapeutce se podařilo tento postoj významně zmírnit. Děti se postupně učily, jak pochválit sebe i ostatní. Terapeutka je povzbuzovala a motivovala k tomuto postoji. Vždy oceňovala i malé pokroky. K dodržování pravidel, ohleduplnosti ke koni i sobě navzájem výrazně přispěl hodnotící systém, který terapeutka zavedla v lednu.

U některých dětí byl velký problém s udržením pozornosti a dodržováním pravidel. Čtyři děti ze skupiny potřebovaly zvýšenou pozornost a péči v důsledku špatných motorických schopností a zhoršené schopnosti soustředit se během lekce na pokyny. Jejich reakce byla často úplně jiná, než se od nich očekávalo. Terapeutka a asistenti proto museli ustavičně sledovat, jak se chová dítě, jak reaguje kůň a včas poskytnout potřebnou pomoc.

Činnosti s koňmi vyžadují trvalou pozornost. Děti se na jízdu musely neustále soustředit a byly zaměstnány cvičením a úkoly, které měly plnit. To se pozitivně odráželo v celkovém zlepšení

koncentrace a pozornosti při lekcích. Ze zpětné vazby od paní učitelky co přichází s dětmi vyplynulo, že během AVK byla pozornost především u dětí s poruchami chování a Downovým syndromem udržována lépe než během výuky ve škole. Situace, které spontánně nebo cíleně vznikaly v rámci AVK přirozenou cestou, přispívaly k rozvoji spolupráce a vzájemné ohleduplnosti mezi dětmi.

- **Shrnutí přínosu**

Na základě pozorování, vyjádření terapeutky a pedagogů lze na konci sledovaného období konstatovat:

- zlepšení vztahů ve skupině, zvýšení pozornosti
- děti mezi sebou lépe spolupracují a komunikují
- děti si navzájem více pomáhají při jednotlivých činnostech, dokážou ocenit ostatní i sebe
- děti jsou ohleduplnější ke koním a spolužákům
- děti mají větší důvěru ke koním
- děti si více uvědomují svou zodpovědnost za kamaráda i za koně
- děti jsou samostatnější při řešení zadaných úkolů
- děti získaly nové dovednosti a znalosti
- došlo ke zlepšení fyzické kondice a motoriky

### **6.6.2. Vyhodnocení aktivit s využitím koní u vybraných klientů z pozorované skupiny**

Výzkumný vzorek tvořily tři děti z pozorované skupiny sedmi žáků praktické waldorfské školy, které navštěvovaly lekce AVK. Vybrala jsem si právě tyto děti ze skupiny, protože se u nich vyskytovaly rozdílné diagnózy. Jsou tak dobře patrné široké možnosti uplatnění AVK. Vypracovala jsem případové studie, za které jsem u jednotlivých dětí zařadila popis průběhu a konkrétního přínosu AVK.

Jména dětí jsou z důvodu zachování anonymity změněna. Odbornou problematiku týkající se chování dětí jsem konzultovala s terapeutkou, třídní učitelku a asistentem pedagoga.



### **6.6.2.1. Klient č. 1**

- **Případová studie**

**Jméno:** Jakub

**Rok narození:** 1999

**Diagnóza:** porucha pozornosti a chování ADHD, specifická porucha řeči, psaní a čtení

#### **Osobní anamnéza**

Jakub byl narozen ve 28. týdnu těhotenství. Porodní váha byla 910 g. Zdravotní stav dítěte byl během prvního roku života kritický. Matka po porodu syna odložila a on byl umístěn do ústavní péče. V šesti letech byl adoptován a vzat do pěstounské péče. Chlapec je romské národnosti.

Důsledkem Jakubova předčasného narození byla organická nezralost mozku. Vzhledem k ní a nedostatku podnětů v raném věku byla diagnostikována specifická porucha řeči. Rozumové schopnosti chlapce jsou nerovnoměrně rozložené. Verbální inteligence se nachází ve středním pásmu lehkého mentálního postižení. Jakub nechápe význam některých slov a má malou slovní zásobu. Neverbální schopnosti jsou označeny jako podprůměrné. V důsledku rané citové deprivace Jakub obtížněji rozumí situacím v sociálních vztazích. Po fyzické stránce je v pořádku.

#### **Rodinná anamnéza**

Jakub je od svých šesti let v soustavné pěstounské péči. Žije s pěstounskou matkou a třemi nevlastními sourozenci, na které občas žárlí. Matka se dětem velmi věnuje a snaží se, aby měly dostatek podnětů a především lásky, přestože je péčí o ně a zaměstnáním dosti vytížená.

#### **Scholarita**

Do ZŠ šel Jakub s dvouletým odkladem. Během vyučování potřebuje věci hodně vysvětlit. Logické myšlení vážne, je snižená úroveň intelektu. Má chudou slovní zásobu, potíže se čtením a psaním. Jakub je velmi temperamentní a živý. Má pohybové a hudební nadání, velký cit pro rytmus. Ve škole hraje na bubny, kytaru a flétnu. Hra na hudební nástroj mu pomáhá se zklidnit.

## • **Aktivity s využitím koní**

### **Popis chování před zahájením AVK**

Chlapec je hyperaktivní a je pro něj těžké udržet pozornost. Má tendence na sebe upozorňovat. Projevuje se problémem respektováním dospělého jako autority. Špatně rozpoznává hranici vůči druhému člověku. Občas se ohradí proti dospělému, který mu říká, co má dělat. Jakub je náladový a citlivý.

### **Průběh AVK**

Oproti ostatním dětem je Jakub po motorické stránce v pořádku a navíc je pohybově nadaný. Daří se mu udržet pozornost při změně aktivit. Během lekcí terapeuta dobře vnímá a řídí se dle instrukcí, občas potřebuje něco vysvětlit. Je temperamentní, aktivní. Obava z koně se u něj odbourala velmi rychle. O koně se zajímá, během jízdy se ptá na jeho reakce. Mluví i ke koni. Občas mu domlouvá, protože má pocit, že ho kůň neposlouchá, protože ještě nerozumí všem jeho reakcím. Ke koni je ohleduplný, vnímavý a umí ho dobře vést. Většinou mu nejprve řekne povel ústně a až potom svým pohybem. Zároveň se zajímá o dění ve stáji – kde je uskladněno seno a sláma, kde kůň bydlí apod. Jakub je typ dítěte, které původně potřebovalo dostávat dominantní koně proto, aby se učil koně respektovat. Přes tuto fázi se úspěšně překlenul. Ke konci pozorování dostával dominantnější koně za účelem toho, že je zvládne a tím se zvýšilo jeho zdravé sebevědomí.

Zvíře bylo u Jakuba také motivačním činitelem ke spolupráci s terapeutem. Důležité na počátku bylo, že si s terapeutkou určili úroveň vzájemného vztahu. Jakub poznal, že větší přínos pro něj má situace, kdy se snaží a je vnímavý, než když vystupuje jako nespolupracující.

### **Zhodnocení přínosu AVK**

U chlapce se projevuje silná hyperaktivita, se kterou je třeba nadále pracovat. Během jízdy je však Jakub více soustředěný a plní úkoly terapeuta. Při kontaktu s koněm je nepřímo veden k udržování pozornosti. Nejpodstatnější vliv měl na chlapce kontakt s koněm jako živou bytostí. Vztah ke zvířeti je pro něj další sociální vazbou, která má jasná pravidla. Během lekcí se z Jakuba stal zodpovědný vodič, který je velmi ohleduplný ke svému kamarádovi, a jeden z nejšíkvnějších jezdců, který je pozorný ke svému koni. Koně bere jako partnera (kamaráda), je velice empatický a citlivý. Jízda na koni- „pohyb v rytmu“ u něj vedou ke zklidnění a následnému uvolnění. Zklidňující a relaxační účinek na něho mají především procházky v terénu a cvičení. Také se upevňují žádoucí struktury chování, postupně docházelo k otevřenějšímu projevu citů.

## **6.6.2.2. Klient č. 2**

### **• Případová studie**

**Jméno:** Filip

**Rok narození:** 2000

**Diagnóza:** vrozený hydrocefalus, divergentní a vertikální strabismus, zborcené klenby nohou

#### **Osobní anamnéza**

Filip je z dvojčat, narodil se ve 28. týdnu těhotenství. Porodní váha byla 940 g. Obě děti se narodily se zdravotními defekty. Setra je neslyšící a Filip má vrozený hydrocefalus. Aby mohl žít, má voperovaný ventrikulo-peritoneální zkrat (shunt) odvádějící mok z mozkových komor přes ventil do dutiny břišní pod kůží a několikrát do roka musí na kontrolu do nemocnice. V dětství prodělal dva epileptické záchvaty. Na elektroencefalogramu jsou nálezy epileptických ložisek, užívá proto antiepileptika, která na něj mají značně tlumivý účinek. Filip má vadu zraku, tzv. divergentní a vertikální strabismus, ten se u něj objevil v důsledku vrozeného onemocnění mozku. Jeho schopnosti podléhají organickému oslabení CNS a centrální zrakové a koordinační poruše. Má problém při čtení a špatnou orientaci v prostoru. Má dobrou paměť a vyjadřovací schopnosti. V důsledku zborcené klenby nohou má chlapec vadné držení těla.

#### **Rodinná anamnéza**

Chlapec žije v úplné rodině a má jednu sestru dvojče. Matka pracuje z domova a velmi se oběma dětem věnuje po stránce výchovné i rehabilitační. Atmosféra v rodině působí poklidným a harmonickým dojmem.

#### **Scholarita**

Filip nastoupil do školy s jednoletým odkladem. V současné době má individuální vzdělávací plán. Některé věci dobře nevidí. Aby se v prostoru orientoval, potřebuje na věci okolo sebe sahat a očichat si je. Výukové materiály jsou přizpůsobovány tak, aby je viděl. Má špatně vyvinutou jemnou motoriku. V důsledku těchto poruch má problém se psaním a čtením. Má ale dobré vyjadřovací schopnosti. Občas nevnímá realitu. V kolektivu se spíše straní. Pohybové aktivity vzhledem ke zdravotnímu stavu nepatří k Filipovým oblíbeným činnostem.

## • **Aktivity s využitím koní**

### **Popis chování před zahájením aktivit s využitím koní**

Filip je milý kluk mírnější povahy. Špatná motorika a zborčené klenby nohou jsou příčinou jeho neobratnosti, špatně se mu chodí rovně. Nerad řeší, že se musí převléci a připravit před jízdou. Bývá náladový a když se mu něco nedaří, nechce to dělat.

### **Průběh AVK**

Vzhledem ke zrakové vadě a špatné orientaci v prostoru trpěl Filip nejistotou při vedení koně i při jízdě. Při vedení musel mít zpočátku asistenci, protože pro něj bylo složité vést koně a zároveň sledovat cestu. Má problémy se sedem v důsledku vadného držení těla, ale snaží se sedět rovně. Občas se bojí, že nějaký cvik nezvládne. Má kolísavou výkonnost. Pozornost se mu daří udržet, někdy však jen krátce. Na terapeuta reaguje a zadané úkoly plní v rámci jeho možností ochotně. Ke koni je ohleduplný. V průběhu pozdějších lekcí chlapec projevuje ke koni sympatie (hlazením, úsměvem na koně).

### **Zhodnocení přínosu AVK**

Filip musel překonat poměrně velké osobní omezení vyplývající z jeho diagnózy (vada zraku a špatná orientace v prostoru). Od počátku se výrazně zlepšil ve vedení koně a vhodného (submisivnějšího) vodí už sám. Překonání obav a strachu i zvládnutí vedení koně podpořilo zlepšení sebehodnocení, zvýšení sebevědomí a získání pocitu vlastní kompetence.

Během AVK byla podporována jeho samostatnost. Je celkově odváznější. Na koni se mu daří sedět rovně, to má pozitivní vliv na držení těla. Poslední dobou je znát, že se zvětšila i jeho jistota při cvicích - dříve velmi váhal, než se pustil do koordinačně složitějšího cviku, ale dnes mu nedělá problém takový úkol řešit. Tím se procvičuje jeho motorika a obratnost. Důležitá je zde složka rehabilitační – uvědomování si polohy těla, rozvoj rovnováhy a celková koordinace pohybu. Celkově se zlepšila jeho fyzická kondice.

Začíná se výrazněji projevovat i zlepšování sebevědomí. Během posledních několika lekcí začalo docházet ke zmiňovaným pokrokům - úspěšně zvládnuté cviky při jízdě a samostatné vodění koně ze země. Na konci lekce bylo znát, jak Filip „pookřál“, je spokojený, že se mu dařilo. Dostává v tomto smyslu pochvalu i od okolí (terapeutky a asistentů), což ho velmi těší a je pro něj silnou motivací pro další aktivity.

### **6.6.2.3. Klient č. 3**

- **Případová studie**

**Jméno:** Anna

**Rok narození:** 2000

**Diagnóza:** Downův syndrom, v důsledku DS trpí mentální retardací lehkého stupně, nedomykavostí srdeční chlopně a má vadu řeči. V šesti letech se u Anny objevila Perthesova choroba.

#### **Osobní anamnéza**

Průběh těhotenství byl bez problémů, o postižení dítěte matka předem nevěděla. Porod proběhl v termínu přirozenou cestou. Anna se narodila s vrozenou genetickou vadou Downův syndrom. V souvislosti s DS má lehkou srdeční vadu, která pro ni však nepředstavuje žádné vážné omezení. V šesti letech se u ní objevila Perthesova choroba, což je složitý proces nekrotického rozpadu kyčelního kloubu a následný proces jeho regenerace. S dospíváním tato nemoc odeznívá. Nyní Annu občas pobolívá noha.

#### **Rodinná anamnéza**

Anna žije v úplné rodině se dvěma mladšími sourozenci. Matka zajišťuje velmi podnětné domácí prostředí (pořádá výlety, učí děti praktickým činnostem, zúčastňuje se s dětmi různých akcí a sportovních aktivit), díky tomu je Anna začleněna do běžné populace a zvládá sama mnoho činností. S mladšími sourozenci doháněla Anna svůj opožděný vývoj.

#### **Scholarita**

Anna byla s kladným výsledkem integrována ve waldorfské mateřské škole. Do ZŠ nastoupila s ročním odkladem. Ve škole je oblíbená. V sociální sféře se pohybuje velmi dobře, je extrovertní a většinou velmi přátelská. Občas se zastává ostatních. Naproti tomu bývá velmi náladová, což komplikuje její chování ve skupině. Někdy vyvolává záměrně konflikty. Nedělá jí problém se na někoho ze spolužáků i dospělých ohradit. Má problémy s výslovností, ale slovní zásobu má obsáhlou. Díky podnětnému rodinnému prostředí má dobrý všeobecný přehled i přes svoji diagnózu. Pohybové schopnosti jsou v normě. Anna ráda lyžuje a jezdí na kole.

- **Aktivity s využitím koní**

### **Popis chování před zahájením aktivit s využitím koní**

Občas bývá během lekcí umíněná a netrpělivá, když není po jejím. Je také náladová, pak nerespektuje hranice ani dospělého jako autoritu. Když jí něco v dané chvíli nebaví, nechce to dělat. Občas vyvolávala konflikty během jízdy.

### **Průběh AVK**

Na koně se Anna vždy velmi těší. Pamatuje si je jmény a má i svého oblíbence. Koní se nebojí, nemá takové zábrany. AVK ji baví, ale stane se, že nemá dobrou náladu, to je pak podrážděná (většinou protože má silnou rýmu, která jí ucpe nos a špatně se jí dýchá). Ve dvojici je ráda se svojí kamarádkou. Při vedení koně si počíná sebevědomě. Zvýšenou pozornost je třeba u ní věnovat jemnějšímu působení na koně. Jsou chvíle, kdy jí vadí pomáhání od asistenta a nejradši by vše dělala sama. Po pohybové stránce je bez problému. Raději jezdí, než vodí. Zpočátku se vztekala, když nejela jako první z dvojice. Postupně se naučila tuto situaci akceptovat. Další vlastností Anny je, že potřebuje být u všeho. Je příjemné, když svému kamarádovi pomůže, ale Anna nezná hranici, kdy už se nemá angažovat. Bylo proto nutné ji brzdít, aby dala prostor i ostatním. Toto je velmi těžké pro její pochopení. Často nastává problém, když „není po jejím“.

### **Zhodnocení přínosu AVK**

Přínos AVK byl zaznamenán ze strany učitele a matky (která se účastní lekcí jako asistent pedagoga) především ve větší akceptaci hranic a pravidel u koní. Má velký problém s jejich dodržováním (zbrklé a neomalené reakce). Pomohl u ní hodnotící systém - je pro ni motivací. Více se soustředí na ohleduplnost ke koni i ke svému partnerovi (druhé dítě), je k nim více citlivá. Dříve se hodně urážela, plakala, vztekala. Na konci sledovaného období již tyto reakce nebyly tak markantní, snížila se významně jejich frekvence, především protože neměly efekt jaký očekávala. Také více respektovala své spolužáky a dařilo se jí dát jim více prostoru. Emocionálně vyrovnané prostředí v rámci lekcí podporuje vhodné sociální chování. AVK má pro ni význam v pozitivním emocionálním působení. Rytmický pohyb koně přispívá celkovému zklidnění dívky. Vliv AVK na fyzickou stránku není u Anny tak patrný jako u Filipa, od počátku má pěkné držení těla vzhledem k tomu, že sportuje. Je však celkově více snaživá a samostatnější, cviky se snaží provádět, jak nejlépe umí.

## **7. Metodika aktivit s využitím koní**

V této kapitole se věnuji vytvoření podkladů pro metodiku AVK ve Sdružení SRAZ, které ji doposud nemělo zpracovanou. Mým cílem je připravit její pilotní verzi. Předkládám také návrhy aktivit a her pro lekce. Vycházím při tom ze získaných teoretických poznatků i z praktického provádění AVK na Toulcově dvoře, dále z podmínek pro jejich realizaci a z výsledků analýzy.

Do hiporehabilitační praxe se bude metodika zpracovávat v následujícím školním roce 2011/2012. Hiporehabilitační tým zpracuje cíle a stanoví prostředky k jejich dosažení, dále sestaví aktuální celoroční plán skládající se z tématických okruhů tvořených jednotlivými lekciemi.

### **7.1. Popis metodiky aktivit s využitím koní**

#### **7.1.1. Struktura lekce**

Pro lekce jsem připravila jednoduchou strukturu, která je flexibilní a umožňuje lepší promyšlenost a efektivitu lekcí.

- **úvod** - přivítání, informace o programu lekce, rozhovor ve skupině např. o tom, jak se dnes cítí, zda se na setkání těšili, co budou děti dělat, jaká mají očekávání aj.
  - motivace
  - zvolené prostředky
- **stanovený cíl**
- **praktický obsah** - aktivity pro lekce
- **závěr** - zhodnocení lekce, rozloučení

#### **7.1.2. Zásady pro realizace lekcí:**

- připravit pečlivě předem lekci
- věnovat dostatek času na vysvětlení dítěti, co od něj očekáváme
- rozfázovat činnosti, postupovat od jednoduššího ke složitějšímu, pracovat principem malých kroků
- postupně zvyšovat trvání a intenzitu pozornosti
- pozitivně na děti působit, pracovat s nimi individuálně, mluvit k nim jmenovitě
- dát zažít co nejčastěji pocity úspěchu a akceptace
- přiměřenost požadavků k individuálním možnostem
- důležité je motivovat, povzbuzovat, chválit, názorně ukazovat
- být dostatečně důslední

- zajistit příjemnou atmosféru lekcí
- zajistit bezpečnost práce

### 7.1.3. Členění lekcí

Lekce mohou být členěny do dvou částí:

- adaptační
- činnosti s koňmi (nejezdecká a jezdecká část)

- **Adaptační část**

V této části jde především o navázání komunikace mezi koněm a dítětem, terapeutem a dítětem, o adaptaci na prostředí. Zahrnuje seznámení s lidmi a s koňmi, s prostředím jezdeckého provozu a s podmínkami, za jakých budou AVK probíhat. Dále obsahuje poučení o bezpečnosti práce a o chování kolem koní (zadané úkoly plnit soustředěně, uvolněně, nehlučet, nedělat prudké pohyby atd.). K některým z těchto témat je nutné se opakovaně vracet.

- **cíle:** dodržování bezpečnostních zásad při práci s koňmi, naučit se přistupovat ke koni ve stáji a ve volnosti

- **Činnosti s koňmi:**

*a) nejezdecká část*

**Péče o koně:** tato část se zaměřuje na seznámení s podmínkami a režimem ve stáji, s pomůckami, nářadím, činnostmi

- **cíle:** získání dovedností - čištění, sedlání, uzdění koní, péče o koně

**Vodění koní:** tato část je především komunikační a praktická. Využíváme práce ze země jako je samostatné vodění koně nebo facilitační techniky jako doteky, podávání pamlsků, hlazení atd.

- **cíle:** naučit se taktilní komunikaci s koněm, naučit se řídit své chování podle reakcí koně, dodržování bezpečnostních zásad, naučit se vodit koně bez jezdce a když na něm někdo sedí

*b) jezdecká část*

V této fázi dítě nasedá na koně a mělo by být vybaveno zkušenostmi a schopnostmi z předešlých částí.

- **cíle:** nasedání a sesedání, uvolňovací cviky v sedle koně, vycházky do terénu, jízda na koni, hry, získávání schopnosti vnímat pohyb koně, vnímání vlastního těla (ježdění se zavřenýma očima, provádění uvolňovacích cviků, střídání poloh na koni atd.)



Zaměřujeme se na skupinový rozhovor o pocitech při činnosti, hodnocení vlastního výkonu, ocenění výkonu ostatních, zhodnocení spolupráce s koněm, aj.

## 7.2. „Inspiromat“ her pro aktivity s využitím koní

V rámci AVK se využívají i hry. Připravila jsem tři nové hry, které budou zařazeny do vznikajícího sborníku her Sdružení SRAZ. Plánuji další spolupráci na jeho rozšiřování.

Při hře se zúčastnění vzájemně poznávají. Hra je něco, co přináší radost i sebepoznání. Je motivující k různým činnostem, ke spolupráci, k co nejlepšímu výkonu (udělat vše, jak nejlépe dovedu). Hra by se neměla stát soutěží. Nejde při ní o to, být nejlepší ze všech, ale zapojit se a „užít“ si ji. Je to poněkud složité v době, kdy jsme výkonově zaměřeni a přenášíme tento přístup i na děti.

### Herní zásady

- zajistit bezpečnost a pohodu účastníků i zvířat
- připravit všechny pomůcky
- každou hru promyslet, řádně vysvětlit, motivovat a seznámit s pravidly
- zapojit se do hry
- vyhodnotit průběh hry

### Pomůcky:

- míče - velké rehabilitační míče, menší míče na házení, malé míčky velikostně pro úchop
- kužele - velké, malé, 10ks
- kavalety - barevná břevna v délce 4m
- obruče - gymnastické, plastové
- koše proutěné na košíkovou
- plastová písmena drezurního obdélníku, obrázky
- barevné ringo kroužky
- další drobné předměty

### 7.2.1. Kategorie her

Pro další systematizaci jsem hry rozdělila do několika skupin. Některé hry mohou být zařazeny vzhledem k svému obsahu do více skupin.

- Hry na uvolnění a odreagování
- Hry pohybové na rozvoj motoriky, senzomotoriky

- Hry k rozvoji tvořivosti
- Hry k rozvoji spolupráce
- Hry na rozvoj paměti, znalostí a soustředění

- **7.2.1.1. Hry na uvolnění a odreagování**

**Název hry:** *Ztracený motýlek*

**Cíl hry:** rozvoj empatie, rozvoj jemné motoriky a vzájemné spolupráce, vnímání doteky, seznámení s koňským tělem, s místy, kterým nevěnujeme pozornost, překonání úzkosti a strachu ze zvířete

**Pomůcky:** samolepka motýlka, zápisník, jeden pomocníci ke dvojici

**Počet soutěžících:** 2 - 4 dvojice

**Metodické pokyny**

Předem nalepíme 2 malé samolepky motýla na místa koňského těla, kterým se nevěnuje pozornost (mezi žuchvy, na hrudní kost, na krk pod hřívu). Vybereme spolehlivé koně s pozitivní reakcí na doteky.

Náročnější varianta hry spočívá v tom, že hledající má zavázané oči (musí s tím samozřejmě souhlasit). Hráčům se vysvětlí, že na tělo koně usedli dva motýli. Hledají se hmatem, jemně vzhledem k motýlům (jsou křehcí) i vzhledem ke koním (jsou velmi citliví). Před hrou zopakujeme, jak se koní dotýkat, aby jim to bylo příjemné a aby to bylo bezpečné. Jedno z dětí přidržuje koně, mluví s ním, uklidňuje ho hlasem, vytváří podmínky pro klid a jeho spokojenost. Druhé hledá po těle nalepeného motýla. Po splnění úkolu se vzájemně vystřídají. Motýlka si každý nalepí do zápisníku.

**Hodnotíme:** spolupráci ve dvojici, práci s koněm, splnění úkolu najít motýla vzhledem k ohleduplnosti ke koni.

Na závěr přidělíme tiskátka koníka, prezentující splnění úkolu, do zápisníku.

- **7.2.1.2. Hry pohybové na rozvoj motoriky, senzomotoriky, spolupráce a tvořivosti**

**Název hry:** *Přehlídka koní*

**Cíl hry:** opakování dovedností - aktivita: čištění koní, správné vedení koně, rozvoj spolupráce, pracovní činnost, samostatnost, rozvoj motoriky, samostatné vyčištění koní, ozdobení, zapletení hřívky, rozvoj empatie, citlivé vedení koně

**Pomůcky:** čištění na koně, stuhy, gumičky, pomocníci jeden pro 1 - 2 dvojice, jízdárna s postavenou dráhou - kužely, míče, ulička z kavalet

**Počet hráčů:** dvojice

#### **Metodické pokyny**

Hráči samostatně vyčistí a ozdobí podle svých představ přiděleného koně. Na pokyn terapeuta vedou ve dvojici postavenou trasou od startu do cíle. Komise z pomocníků hodnotí předvedení koně vzhledem ke spolupráci dvojice, korektnímu vedení koně, celkový estetický dojem (pečlivost vyčištění, ozdobení, originalitu aj.).

**Zpětná vazba:** pozitivní hodnocení dětí navzájem

### • **7.2.1.3. Hry na rozvoj paměti, znalostí a soustředění**

**Název hry:** *Jezdecká kimovka*

**Cíl hry:** orientace v jezdeckých pojmech, pomůckách, vybavení, trénink paměti, verbální projev

**Pomůcky:** 10 věcí z jezdeckého provozu, které má dvojice po časovém limitu, po který předměty sledují, jejich seznam sepsat (do některých dvojic pomocník na psaní)

**Počet hráčů:** neomezený

#### **Metodické pokyny**

Připravíme si předem 10 předmětů, které děti znají nebo opakovaně používají (např: háček na kopyta, třmen, přilba, podkova aj.). Vybrané věci zakryjeme dekou.

#### **Popis hry**

Děti jsou ve skupině po dvou nebo po třech. Za přítomnosti všech odkryjeme předměty na dobu jedné minuty a děti si je snaží zapamatovat. Poté mají čas na to, aby si ve skupinkách na věci vzpomněly, zapsaly je na papír a přinesly lektorovi.

**Zpětná vazba, vyhodnocení:** hodnotí se počet správně určených předmětů

**Myšlenka na závěr:**

Každému člověku vyhovuje jiný styl učení metody a formy. Pokud máme možnost připravit pro děti zajímavé a podnětné učení, využijme toho. Plánujme výuku podle potřeb dětí. Zapojme do ní více alternativních metod, jakým AVK zcela jistě jsou.

## Závěr

Svoji práci jsem věnovala tématu aktivity s využitím koní a jejich přínosu pro děti se specifickými potřebami. Jejím záměrem bylo poukázat na tuto metodu z pohledu pozitivního působení na všestranný rozvoj dítěte a zároveň přispět k větší informovanosti o této problematice. Výsledky mého výzkumu plně korespondují s přínosem AVK uváděných v odborné literatuře. Myslím, že AVK jsou výbornou možností obohacení nabídky vhodných programů pro děti a mládež se specifickými potřebami.

Zpracování bakalářské práce mi umožnilo věnovat se současné problematice v oblasti léčebného využití koní. Uvědomila jsem si však při tom, jak málo prostoru je věnováno tématu „osobnost terapeuta“ a „spokojenost a pohoda terapeutického koně“. Na osobnosti terapeuta z velké části závisí úspěšnost dané aktivity a jedině spokojený kůň je ochotný ke spolupráci. Obojí se velkou měrou podílí na kvalitě a celkové atmosféře lekcí. V průběhu AVK vzniká mnoho situací, plánovaných i spontánních, které se dají „uchopit“ a použít efektivně v pedagogické práci. Vhodným působením terapeuta a sehraného týmu lze u dětí prostřednictvím koně korigovat nesprávně zafixované chování, zvyšovat dobu soustředění, prodloužit dobu relaxace a klidu, učit děti spolupráci a komunikaci s terapeutem, koněm i svými vrstevníky.

Má práce je také pilotní verzí nové metodiky AVK. Její praktické používání v následujícím školním roce bude ukazovat a rozkrývat, co doplnit a upravit. Chtěla bych se dále podílet společně s hiporehabilitačním teamem Sdružení SRAZ na vypracování konečné a funkční verze metodiky. Začlenění metodiky do praxe AVK by mělo přinést nejen obohacení lekcí, ale také umožní přesnější stanovení cílů a metod a tím systematictější postup k jejich dosažení. Propracovaná metodika, pečlivě připravené a promyšlené lekce pak poskytují možnost efektivního využití AVK ve prospěch rozvoje osobnosti. Je však důležité zvolit vždy komplexní, systematický a dlouhodobý přístup.

## Seznam použité literatury

### **Knižní literatura**

HOLLÝ, K., HORNÁČEK, K. :*Hipoterapie: Léčba pomocí koně*. Ostrava, Montanex a.s., 2005, Vol. 2. 293 s., ISBN: 80-7225-190-2.

JISKROVÁ, I., CASKOVÁ, V., DVOŘÁKOVÁ, T. (2010): *Hiporehabilitace*. Brno, Mendeleova univerzita v Brně, agronomická fakulta, 147 s., ISBN: 978-80-7375-390-0.

JUCOVIČOVÁ, D., ŽÁČKOVÁ, J. (2008): *Reedukace specifických poruch učení*. Praha, Portál, s.176., ISBN 978-80-7367-474-8.

KNOBLOCHOVÁ, S. (2007): *Reakce okolí na děti se specifickými poruchami učení*. Bakalářská práce. Praha, UK v Praze, HTF, 59 s.

LEIFER, G (2004): *Úvod do porodnického pediatrického ošetřovatelství*. Přel. Ota Flégr. Praha, Grada, 998 s., ISBN: 80-247-0669-5.

MATĚJČEK, Z. (1995) :*Dyslexie : Specifické poruchy čtení*. Jinočany, H+H, 269 s., ISBN: 80-85787-27-X.

MÜLLER, O (2005): *Terapie ve speciální pedagogice-teorie a metodika*. Olomouc, Univerzita Palackého, 295 s., ISBN 80-244-1075-3.

PIPEKOVÁ, J.a kol. (2006): *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. 2. rozšířené vydání. Brno, Paido, 404 s., ISBN 80-7315-120-0.

SLOWÍK, J. (2007): *Speciální pedagogika*. Praha, Grada, 160 s., ISBN 978-80-247-1733-3.

ŠVARCOVÁ, I. (2006): *Mentální retardace*. 3. vydání. Praha, Portál, 200 s., ISBN:80-7367-060-7.

VALENTA, M., MÜLLER, O. et al: (2007): *Psychopedie*. 3. vydání. Praha., Parta, 392 s., ISBN 978-80-7320-099-2.

VÍTKOVÁ, M.a kol.(2003): *Integrativní speciální pedagogika*. Brno, Paido, 461 s., ISBN: 80-7315-071-9.

ZELINKOVÁ, O. (2003): *Poruchy učení*. Praha, Portál, 263s., ISBN 80-7178-800-7.

CHRÁSTKA, M. (2007): *Metody pedagogického výzkumu. Základy kvantitativního výzkumu*. Praha, Grada, 265 s., ISBN 978-80-247-1369-4.

### **Periodika**

BIZUB, A.L., DAVIDSON, L. (2003): „*It is like being in another world*“: *Demonstrating the benefits of therapeutic horsebackriding for individuals with psychiatric disability*. *Psychiatric Rehabilitation Journal*, č. 26, s. 377-384.

CARPENTER, S. (1997): *Therapeutic roles of animals*. *Journal of American veterinary medical association*, č. 211, s154-155.

CASKOVÁ, V. (2010): *AVK nebo TVKPP?*. *HIPorehabilitace*, roč. 17, č. 1, s. 13–14.

HERMANNOVÁ, H. (1997): *Hiporehabilitace: Kůň – terapeut*. *HIPorehabilitace*, , roč. 4, č. 3-4, str.3.-4.

IANNUZZI, D., ROWAN, A. (1991): *Ethnical issues in animal-assisted therapy programs*. *Anthrozoos*, č. 4, s. 154- 163.

JEŽKOVÁ, A. (2005): *Tělesný pohyb člověka a paravoltiž*. *HIPorehabilitace*, roč. 12, č.1, s.3.

KULICHOVÁ J. (1994): *Hiporehabilitace jako možnost intervence u duševních poruch*. *HIPorehabilitace*, roč. 1, č.1, s.10-12.

LIPINA, R., PALEČEK, T. (2004): *Chirurgická léčba hydrocefalu v dětském věku*. *Pediatric v praxi*, roč. 6., č. 3, s. 133 – 135.

NERANDŽIČ, Z. (1999): *Animoterapie v systému ucelené rehabilitace*. *Sborník přednášek: České a slovenské hiporehabilitační dny*, s 1.

ROBINSON, I. H. (1999): *The human- horse relation ship: How much do we know*. *Equine Veterinary Journal Suppl*, č. 28, s. 42-45.

ROBINSON, P. (2003): *The equine experience: The role of horses in adventure education*. *Transitions*, winter-spring č.3, s. 16-19.

ŠIMKOVÁ, I.(2006): *O hodnocení práce žáků z pohledu waldorfské pedagogiky*. Moderní vyučování, č. 4, s. 3.

VYHNÁLEK M., KŮRKOVÁ B. (1995): *Účinky provádění hipoterapie*. HIPOrehabilitace, roč. 11, č.1-2, s.14-15.

### **Zákony:**

Školský zákon č. 561/2004 Sb

### **Internetové zdroje**

BARNET, J. (2010): *Žáci se speciálními vzdělávacími potřebami*. Diplomová práce, Universita Tomáše Bati ve Zlíně, FHS, 94 s.,  
(<http://dspace.knihovna.utb.cz/handle/10563/14177>, zveřejněno 27.7.2010, vytištěno 2.3.2011).

BUGALOVÁ, J (2008): *Hiporehabilitace: Léčebné pedagogicko-psychologické ježdění a vliv na děti s poruchou chování*. Bakalářská práce: Brno. Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, 47s.,  
([http://is.muni.cz/th/166908/pedf\\_b/?lang=en;id=130345](http://is.muni.cz/th/166908/pedf_b/?lang=en;id=130345), vytištěno 15.11.2010).

CASKOVÁ, V. (2009): *Pedagogicko psychologické aktivity*. Seriál: Léčba koňmi, EquiChannel, s.r.o.,  
(<http://www.equichannel.cz/lecba-konmi-12-pedagogicko-psychologicke-aktivity>, zveřejněno 6. 07. 2009, vytištěno 7.12.2010).

CASKOVÁ, V. (2009): *Proč právě léčba koňmi*. Seriál: Léčba koňmi. EquiChannel, s.r.o.,  
(<http://www.equichannel.cz/lecba-konmi-13-ppa-proc-prave-lecba-konmi>, zveřejněno 20. 07. 2009, vytištěno: 7.12.2010)

CIBULKOVÁ, J.(2007): *Rozvoj lázeňství v Ostrožské Nové Vsi*. Bakalářská práce, JU v Českých Budějovicích, katedra obchodu a cestovního ruchu, 40 s.,  
([http://theses.cz/id/iknr57/downloadPraceContent\\_adipIdno\\_7900](http://theses.cz/id/iknr57/downloadPraceContent_adipIdno_7900), vytištěno 1.2.2011).

DUDKOVÁ, I. (2010): *Hiporehabilitace*.  
(<http://clanky.rvp.cz/clanek/c/S/10091/hiporehabilitace.html/>, zveřejněno 22.12.2010, vytištěno 2.11.2010)

KŘENKOVÁ, J. (2009): *Dyskalkulie a její reedukace*.  
(<http://www.volny.cz/dyskalkulie/SPECPOR.htm>, zveřejněno 4.1 2007, vytištěno 20.1.2011)



- MALÁ, E. (2005): *ADHD – hyperkinetické poruchy*. Zdravotnické noviny, Praha.  
([http://www.predys.szm.com/zdrav\\_noviny.htm](http://www.predys.szm.com/zdrav_noviny.htm), zveřejněno 30.9.2005, vytištěno 2.1.2011)
- MAŠKOVÁ, A. (2010): *Co je hiporehabilitace*.  
(<http://hipoterapie.cresco.cz/hipo.asp?idmenu=3>, vytištěno 5.2.2011)
- MAŠKOVÁ, A. (2010): *Terapie s využitím koní pomocí psychologických prostředků*.  
(<http://hiporehabilitace-cr.cz/index.php/sekce/1/71-terapie-s-vyuitim-koni-pomoci-psychologickych-prostedk>, vytištěno 5.2.2011 ).
- OBOŘILOVÁ, L., RÁJOVÁ, D. (2009): *Aktivizace rodin s dětmi s využitím metody zooterapie*. Sdružení Piafa. ([www.mpsv.cz/files/clanky/8044/oborilova\\_rajova.ppt](http://www.mpsv.cz/files/clanky/8044/oborilova_rajova.ppt), vytištěno 16.2.2011).
- PTÁČKOVÁ, M. (2010): *Současní chovatelé koní a jejich subkultura*. Bakalářská diplomová práce, MUNI, 2010, Brno, s.25, 49 s., ( [http://is.muni.cz/th/175244/ff\\_b/](http://is.muni.cz/th/175244/ff_b/), vytištěno 1.2.2001).
- ROTHER, Q. et al. (2005): *From kids and horses..* Vol 5, N 2. Granada, International journal of clinical and health psychology, s. 373-383, ISSN 1697-2600,  
(<http://redalyc.uaemex.mx/pdf/337/33750210.pdf>, zveřejněno 12.11.2009, vytištěno 13.12.2010).
- SAUR, K. (2005): *Hydrocefalus zavedení V-P shuntu*. Informace pro pacienty, Ústí nad Labem, ©Saur&NCH MNUL,s. 1-3.,  
(<http://nch.mnul.cz/download/hydrocefalus-informace-pro-pacienty.pdf>, vytištěno 7.3.2011).
- SELBY, A. (2009): *A systematic review of the effects of psychotherapy involving equines*. The University of Texas at Arlington in Partial Fulfillment of the Requirements, 83 s.,  
([http://dspace.uta.edu/bitstream/handle/10106/1695/Selby\\_uta\\_2502M\\_10248.pdf?sequence=1](http://dspace.uta.edu/bitstream/handle/10106/1695/Selby_uta_2502M_10248.pdf?sequence=1), zveřejněno 14.9.2010,vytištěno 4.1.2011).
- ŠUHÁJKOVÁ, P (2008): *Systém provádění léčebně pedagogicko-psychologického ježdění, jako součást hiporehabilitace v České republice*. Bakalářská práce, JU v Českých Budějovicích, 78s.,  
([http://theses.cz/id/28t3cp/downloadPraceContent\\_adipIdno\\_10107](http://theses.cz/id/28t3cp/downloadPraceContent_adipIdno_10107), vytištěno 1.2.2011).
- ŠVANCAROVÁ, G. (2009): *Downův syndrom*. Bakalářská práce, Masarykova univerzita v Brně, Pdf, 41 s., ([http://is.muni.cz/th/42385/pedf\\_b/?lang=en](http://is.muni.cz/th/42385/pedf_b/?lang=en), vytištěno 16.1.2011).

### **Webové stránky**

Asociace waldorfských škol České republiky (2008): *Waldorfské školy: Stručně o waldorfské pedagogice*. ([http://www.iwaldorf.cz/wald\\_ped.php?menu=ped-owa](http://www.iwaldorf.cz/wald_ped.php?menu=ped-owa), vytištěno 2.11.2010).

Waldorfská praktická škola (2006): *Školní vzdělávací program pro základní vzdělávání*. ([http://www.sssjak.cz/dokumenty/SVP\\_final1.pdf](http://www.sssjak.cz/dokumenty/SVP_final1.pdf), vytištěno 15.11.2010).

Střední odborné učiliště Uherský Brod: *Specifické poruchy učení*. (<http://www.sos-ub.cz/dokument/poruchy.pdf>, zveřejněno 5. února 2009, vytištěno 5.1.2011).

## **Seznam příloh**

Příloha A

Sdružení SRAZ - Společně za radostí a zdravím

Příloha B

fotodokumentace